

Grzegorz Gmiterek

DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNA, NAUKOWA I POPULARYZATORSKA BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU W LATACH 1926–1940*

Wśród polskich instytucji, które działają poza granicami kraju, na szczególną uwagę zasługują biblioteki. To one zbierają i udostępniają dokumenty dotyczące życia politycznego, naukowego i kulturalnego Polaków tak w kraju, jak i za granicą. Niejednokrotnie, na przestrzeni wielu lat, placówki te wypełniały swoją misję nie tylko gromadząc, opracowując, udostępniając i konserwując zbiory, ale pełniąc także inną rolę. Często były tożsame z centrum spotkaniowym, w którym urządzano zebrania i konferencje naukowe, odczyty i wystawy z okazji na przykład rocznic państwowych. Śmiało można stwierdzić, że instytucje te stanowią pomnik polskiej historii za granicą.

Biblioteka Polska w Paryżu jest jedną z najstarszych i najznamienitszych instytucji o takim charakterze. Została założona w r. 1838 przez polskich emigrantów przybyłych do Francji po upadku powstania listopadowego. Grupie tej przewodniczyli Julian Ursyn Niemcewicz i Karol Sienkiewicz. Biblioteka skupiła wtedy księgozbiory czterech emigracyjnych organizacji: Towarzystwa Pomocy Naukowej, Towarzystwa Literackiego, Wydziału Historycznego i Wydziału Statystycznego. Wśród ojców założycieli wymienić należy również takie osobistości, jak generał Karol Kniaziewicz, Adam Mickiewicz, Stanisław Barzykowski, Teodor Morawski, Andrzej Plichta. Trzeba również dodać, że opiekę nad Biblioteką sprawowały początkowo cztery fundujące ją Towarzystwa, a od r. 1854 Towarzystwo Literacko-Historyczne (późniejsze Towarzystwo Historyczno-Literackie), któremu przewodniczył książę Adam Czartoryski¹.

Warto tu powołać się na słowa dyrektora tej instytucji, Franciszka Pułaskiego, zawarte w dokumencie i skierowanym do Instytutu Współpracy Umysłowej Polsko-Francuskiej.

---

* Opracowanie jest owocem miesięcznego pobytu w Bibliotece Polskiej w Paryżu (maj 2007) dzięki Stypendium Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu im. Dr Marii Zdziańskiej-Zaleskiej.

¹ E. Markiewicz, *Biblioteka Polska w Paryżu i jej zbiory* [folder wystawy Biblioteka Wielkiej Emigracji – tradycja i współczesność Biblioteki Polskiej w Paryżu, 6 grudnia 1994–15 stycznia 1995, Pałac Rzeczypospolitej]. Warszawa 1994.

„Jest w sercu Paryża, nieopodal Notre-Dame, nad Sekwaną – szary dom, na zewnątrz niepozorny, ale powagą linii architektonicznych dostojny. Za ciężkimi podwojami – zaciszne podwórko. A w nim pod Orłem Jagiellońskim ryte złotem literami w marmurze długie szeregi nazwisk: Adam Mickiewicz, J. Słowacki, Z. Krasiński, Boh. Zaleski, C. Norwid, Juliusz Niemcewicz, Adam Czartoryski, generałowie: Kniaziewicz, Bem, Umiński, Dembiński, Zamoyski a dalej Barzykowski, I. Lelewel, L. Chodźko, K. Sienkiewicz, L. Plater, Bronikowski, Fr. Wołowski, Mierosławski, Kalinka, Staniewicz, Ostrowski i tyle tyle innych.

Przed czytelnikiem tych nazwisk jakby całe serce porozbiorowej, emigracyjnej Polski otwarte. A w głębi tego polskiego domu, w jego salach sklepionych, w skarbcu oddalonym od zawieruchy dziejowej – pamiątki, pisma, księgi pielgrzymstwa – testamenty dla potomności. Archiwa rządów narodowych 1831, 1863, akt detronizacji Mikołaja, akty przyłączenia Podola, Wołynia, Ukrainy i Litwy, do powstania 1830 r. a pod nimi jeszcze liczniejsze szeregi nazwisk, podpisów, z których każdy był wyrokiem śmierci lub banicji dla podpisującego. A w oddzielnym skrzydle tego polskiego domu skarb nad skarby narodowe, oto niemal cała spuścizna rękopiśmienna wieszczą narodowego, zebrana pieczołowitym wysiłkiem całego życia Władysława Mickiewicza: Muzeum imienia Adama. Spuścizna wiecznie żywa, wiecznie swym językiem do nowych pokoleń przemawiająca.

Kto w tych skarbach nie rysów ułomności, ale wielkich myśli i natchnień szuka, wraca od tego źródła zdrowszy i silniej w przyszłość narodu wierzący”².

W swoim artykule zamierzam przedstawić kilkanaście lat działalności Biblioteki Polskiej. To lata 1926–1940, czyli od roku, w którym funkcję dyrektora Biblioteki Polskiej przejął Franciszek Pułaski, aż do lat okupacji Paryża przez Niemców i zamknięcia przez nich tej instytucji. Dzieje Biblioteki Polskiej w Paryżu w wyżej wymienionym okresie doczekały się do tej pory kilku opracowań historycznych³.

Warto podkreślić że Biblioteka Polska w Paryżu (BPP) to nie tylko zwykła biblioteka publiczna działająca poza granicami kraju. Bohdan Jaczewski słusznie zauważył, że w okresie 1926–1939 w wielu kręgach naukowych i kulturalnych utożsamiana była z ważnym instytutem naukowym oraz odgrywała istotną rolę w stosunkach polsko-francuskich przez inspirowanie szeregu przedsięwzięć

² Archiwum Biblioteki Polskiej w Paryżu [dalej ABPP], rps Akc. 6813/II (F. Pułaski, Instytut Współpracy Umysłowej Polsko-Francuskiej).

³ Oprócz opracowania F. Pułaskiego, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*, [Paryż 1948] warto wymienić również późniejsze publikacje odnoszące się do wyżej omawianej problematyki: M. Willaume, *Humaniści polscy nad Sekwaną w latach 1919–1939*, Lublin 1989 (Rozdział VI: Biblioteka Polska w Paryżu jako ośrodek polskiej kultury i nauki we Francji); *Polska obecność w kulturze Francji XVIII–XX wiek (do 1939 r.)*, pod red. naukową W. Śladowskiego, Lublin 1991 (Rozdział IV: M. Willaume, *Polska obecność w nauce i sztuce francuskiej w latach 1919–1939*); D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982 (Rozdział poświęcony Bibliotece i Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w latach 1926–1939 oraz rozdział dotyczący Polskiej Stacji Naukowej w Paryżu w latach 1939–1978). Warto dodać, że tematyka ta była również obecna na łamach „Tygodnika Powszechnego” za sprawą artykułu B. Szyndlera, *Biblioteka Polska w Paryżu 1838–1988*, „Tygodnik Powszechny” 1988, nr 51/52, s. 10.

badawczych i wydawniczych⁴. Dzisiaj jej cele i zadania są bardziej utożsamiane z misją centrum dokumentacji bibliotecznej o Polsce i Europie Wschodniej. Można śmiało stwierdzić, że jest ona pomnikiem polskiej cywilizacji, ufundowanym wysiłkiem społecznym przez patriotów polskich na Zachodzie Europy. W tym miejscu warto powołać się na ideowe podstawy działalności tej instytucji opisane przez Irenę Gałęzowską w dokumencie dotyczącym historii ksiąźnicy. Szczególnie zwraca tutaj uwagę uwypuklenie znaczenia Biblioteki w odniesieniu do polskiej kultury, jej historycznych związków z cywilizacją łacińską i chrześcijańską oraz wielkimi demokracjami Zachodu. Biblioteka Polska w Paryżu, w ten sposób ujęta, miała być w XIX w. podstawą obrony polskiej cywilizacji w razie zagrożenia jej na ziemiach polskich⁵.

Okres międzywojenny w dziejach ksiąźnicy odznaczał się kulturalną i naukową aktywnością tej placówki. Po śmierci Władysława Mickiewicza, wieloletniego dyrektora Biblioteki (kierował nią przez 33 lata), stała się ona, jako niesłychanie bogata skarbnica pamiątek narodowych, centralnym źródłem dokumentacji do dziejów Polski. Ważną datą, która bezpośrednio dotyczy rozwoju kulturalnego Biblioteki, jest rok 1925, kiedy to rząd francuski założył Instytut Francuski w Warszawie jako przedstawicielstwo Uniwersytetu Paryskiego. Planowano zastąpienie zamkniętego instytutu w Petersburgu Instytutem Francuskim, który mógłby objąć swoim zasięgiem całą Słowiańszczyznę⁶. Wydarzenie to miało bezpośredni wpływ na dalsze losy Biblioteki, która zaczęła być postrzegana przez rząd polski jako instytucja będąca placówką równoległą do Instytutu Francuskiego. Instytucja, która przez gromadzenie dzieł odnoszących się do współczesnej Polski, jak również organizację odczytów uczonych polskich i francuskich ukazujących kierunek polskiej polityki zagranicznej, przystosowana miała być do naukowych i propagandowych potrzeb państwa polskiego. Istotne w tym względzie wydaje się także zwrócenie uwagi na publikowanie monografii i źródeł dotyczących stosunków polsko-francuskich⁷. Warto zaznaczyć, że w odezwach wydanych z okazji zakładania Instytutu Francuskiego w Warszawie była zamieszczona wzmianka o przekształceniu Biblioteki Polskiej w Instytut Polski w Paryżu⁸. Wiązało się to oczywiście z subsydiami pieniężnymi na rzecz Biblioteki Polskiej.

Lata 1925–1926 to okres kiedy to naradzano się nad nakreśleniem nowych zadań dla tej paryskiej placówki⁹. W pracach tych udział brali przedstawiciele PAU oraz

⁴ D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 153.

⁵ ABPP, rps Akc. 7139 (I. Gałęzowska, Uwagi o sytuacji Biblioteki w świetle nowych posunięć. Materiały do broszury o BPP).

⁶ F. Pułaski, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*, Paryż 1948, s. 69–70.

⁷ D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu...*, s. 162.

⁸ F. Pułaski, *Fondation de l'Institut Français à Varsovie*, Varsovie 1925, s. 102 (Odezwą Sekretarza Generalnego PAU Stanisława Wróblewskiego do inteligencji francuskiej).

⁹ M. Willaume, *Humanisci polscy nad Sekwaną w latach 1919–1939. O polsko-francuskich kontaktach w dziedzinie nauk humanistycznych*, Lublin 1989, s. 147.

MSZ. W trakcie narady, która odbywała się 26 stycznia 1925 roku w budynku Polskiej Akademii Umiejętności, oprócz udzielenia poparcia dla postulatu reorganizacji Biblioteki zgodzono się również na uwzględnienie dwóch postulatów Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Chodziło o to, by Biblioteka Polska została uzupełniona przez możliwie obszerny zbiór dzieł odnoszących się do Polski współczesnej oraz by była miejscem organizowania polskich i francuskich odczytów. Wcześniej, to jest w okresie od r. 1893 do r. 1926, były to głównie odczyty przeznaczone dla Polaków zamieszkałych w Paryżu. Odczyty te były organizowane przez Bibliotekę Polską, a wygłaszali je w języku polskim delegowani przez Akademię lub przebywający w Paryżu polscy uczeni. Franciszek Pułaski słusznie zauważył, że stanowiły one istotny łącznik między krajem i emigracją oraz informowały o rozwoju nauki polskiej¹⁰.

Władysław Mickiewicz zmarł 8 czerwca 1926 roku. Skarby, które zgromadził, to zwłaszcza kolekcja pamiątek i dokumentów (rękopisów) po jego ojcu Adamie, pamiątek, które od 1903 roku wchodziły w skład wyposażenia muzeum wieszca. Na posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności 16 czerwca 1925 roku prezes Jan M. Rozwadowski w swoim przemówieniu tak wspominał byłego dyrektora ksiąźnicy:

„[...] Nasza Instytucja poniosła świeżo wraz z całym społeczeństwem polskiem [...] stratę niepowetowaną. Wiadomość o skonie Władysława Mickiewicza nadeszła niespodziewanie, bo mimo podeszłego wieku cieszył się do ostatnich lat życia nadzwyczajną żywością umysłu i sprężystością fizyczną, a w każdym razie przyszła do nas, jako wieść podwójnie żałobna, boć to był syn Adama! Adam Mickiewicz był często na ustach syna, a prezes Morawski¹¹ mawiał, że doznaje zawsze szczególnego wzruszenia słysząc, jak Władysław Mickiewicz wymawia te wyrazy: ojciec, ojciec powiedział itd. I z pewnością wszyscy podzielaliśmy to wzruszenie. Ojcowska wielkość nie przygniotła syna, jak to się nieraz zdarza, jak było np. z synem Goethego. Władysław Mickiewicz był też długie lata niby ambasadorem Narodu polskiego przy Narodzie francuskim wbrew i naprzeciw wszelkim prądom przeciwnym. A ile dobrego wyświadczyć Polakom zwłaszcza w czasie wojny, ile przy tem trudów poniósł, jeżdżąc sam lub z córką po obozach jeńców jako uznany już przedstawiciel Polski! [...]”¹².

W sprawozdaniu z czynności Polskiej Akademii Umiejętności za okres od czerwca 1925 r. do czerwca 1926 r. sporo uwagi poświęcono Bibliotece Polskiej jako instytucji o dużym znaczeniu naukowym, kulturalnym oraz, co ważne, politycznym. Mowa jest tutaj również o generalnej modernizacji i reorganizacji Biblioteki¹³.

¹⁰ F. Pułaski, *Biblioteka...*, s. 86. W latach 1897–1926 wygłoszono 73 odczyty: z zakresu historii Polski 27; literatury polskiej 20; sztuki 3; prawa 9; nauk gospodarczych 3; przyrody 10, filozofii 1.

¹¹ Kazimierz Morawski (1852–1925) – filolog klasyczny, historyk, profesor i rektor UJ. Od 1883 r. członek Akademii Umiejętności, w 1890–1918 dyrektor Wydziału Filologicznego; w 1917–1918 wiceprezes, a w latach 1918–1925 prezes PAU (M. Plezia, Morawski (Dzierżykraj-Morawski) Kazimierz, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1976, s. 730–733).

¹² Przemówienie Prezesa Jana M. Rozwadowskiego, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1925/1926, s. 54–55.

¹³ Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Polskiej Akademii Umiejętności za czas od czerwca 1925 do czerwca 1926, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1925/1926, s. 65.

Osoba, która podjęła się tego trudnego zadania był Franciszek Pułaski¹⁴, który w 1926 roku piastował urząd przewodniczącego Rady Naukowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Po konsultacjach z Sekretarzem Generalnym Akademii Stanisławem Wróblewskim Franciszek Pułaski przejął delegaturę Akademii, nie rezygnując z dotychczas zajmowanego stanowiska. Na posiedzeniu Rady Naukowej MSZ przyjęto ustalony z Akademią Umiejętności program reorganizacji Biblioteki¹⁵. Oprócz przyjęcia zadań związanych z odrestaurowaniem budynku i zbiorów Biblioteki ustalono, że będzie to polski instytut współpracy naukowej polsko-francuskiej, a jednocześnie biblioteka specjalna gromadząca zbiory według określonego programu i poświęcona szerzeniu wiedzy o Polsce ze szczególnym naciskiem na zagadnienia związane z Polską współczesną. Dokumenty, które nie mieściłyby się w powyższych wytycznych, miały być przekazywane do bibliotek krajowych zgodnie z instrukcjami Akademii¹⁶. Irena Gałęzowska w swojej publikacji *Bibliothèque Polonaise de Paris 1839–1939* wspomina, że książki niezwiązane z powyższym zagadnieniem były traktowane odrębnie. Najczęściej przekazywano je polskim bibliotekom publicznym, przede wszystkim Bibliotece Narodowej w Warszawie. Podobnie było ze zbiorami graficznymi, z tym, że ryciny związane tematycznie z historią Polski, takie jak portrety, pejzaże, sceny przedstawiające wydarzenia z dziejów Polski, zostały w Bibliotece w Paryżu. W sumie do innych bibliotek przekazano około 50 000 dokumentów¹⁷.

¹⁴ Franciszek Jan Pułaski (1875–1956) historyk, historyk literatury, polityk i dyplomata, dyrektor Biblioteki Polskiej w Paryżu oraz dyrektor programowy Polskiego Radia. W 1905 r. Należał do współzałożycieli „Przeglądu Historycznego” oraz powstałego w 1906 r. Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie. W 1907 r. był współzałożycielem Tow. Naukowego Warszawskiego (TNW), a później również jego wieloletnim sekretarzem. Jeden z członków Komisji do Badań w Zakresie Literatury i Oświaty AU (późniejsza Komisja Historii Literatury Polskiej Akademii Umiejętności). Od VI 1917 r. prezes Stronnictwa Pracy Narodowej na Rusi. Stał również na czele Klubu Narodowego Polskiego na Ukrainie. Współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Naukowego i Polskich Kursów Uniwersyteckich oraz jeden z członków komitetu redakcyjnego „Przeglądu Naukowego i Pedagogicznego”. W 1918 r. kierownik Biura Prac Kongresowych obejmującego ogół współpracowników Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu. Inicjator skupiających Polonię w Paryżu zebrań z odczytami. W latach 1923–1925 prowadził z ramienia Ministerstwa Spraw Zagranicznych rokowania z rządem francuskim i z TNW w sprawie utworzenia Instytutu Francuskiego w Warszawie. W okresie 1925–1926 przewodniczący (powstałej w kwietniu 1925) Rady Naukowej MSZ i w tym charakterze odbywał liczne narady z przedstawicielami PAU w kwestii reorganizacji Biblioteki Polskiej w Paryżu. Po śmierci W. Mickiewicza Pułaski został delegatem PAU przy Bibliotece Polskiej łącząc z tym stanowiskiem funkcję delegata MSZ. Sprawował zwierzchni zarząd nad Biblioteką Polską i połączonymi z nią Stacją Naukową PAU i Muzeum Adama Mickiewicza. Członek Polskiego Stowarzyszenia Ligi Narodów oraz członek Komisji Historycznej PAU, współzałożyciel Instytutu Fryderyka Chopina w Warszawie (w latach 1934 – 39 członek jego zarządu). (A. Szklarska-Lohmannowi, *Franciszek Jan Pułaski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 374–380).

¹⁵ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 73; zob. także M. Willaume, *Humaniści polscy nad Sekwaną...*, s. 150–151.

¹⁶ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 74.

¹⁷ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise de Paris 1839–1939*, Paris 1946, s. 23.

30 maja 1928 roku ks. kardynał Aleksander Kakowski w obecności Ambasadora Polski Alfreda M. Chłapowskiego, Prezesa Polskiej Akademii Umiejętności Jana M. Rozwadowskiego, dyrektora Franciszka Pułaskiego, kustoszów Biblioteki i Muzeum Mickiewicza M. Kaczorowskiego i B. Mońkiewicz oraz innych zaproszonych gości polskich i francuskich (w tym ks. Adama Czartoryskiego i biskupa podlaskiego Henryka Przeddzieckiego¹⁸) dokonał poświęcenia odnowionego budynku Biblioteki Polskiej¹⁹. Budynek został przekształcony i przystosowany do wypełnienia swojej roli jako ośrodka cywilizacji polskiej, centrum badawczo-naukowego oraz Instytutu Polskiego odpowiadającego Instytutowi Francuskiemu w Warszawie²⁰.

Ostatnie słowa aktu poświęcenia odnowionej Biblioteki Polskiej, które wygłosił dyrektor Pułaski brzmiały:

„Przez długi szereg lat była ona ostoją życia umysłowego Wielkiej Emigracji we Francji, ambasadą ducha polskiego na Zachodzie. Oby w przyszłości stała się ogniskiem, z którego naukowa myśl polska promieniować będzie wśród obcych, spełniała służbę łączności między polską a francuską nauką na użytek Obu Narodów, dostarczała świadectwa prac państwowych odbudowanej Ojczyzny i ich wykazywała owocność”²¹.

Głównymi zadaniami Biblioteki miały być uruchomienie czytelni na 40–50 osób zaopatrzonej w bibliotekę podręczną, organizowanie odczytów naukowych polskich i francuskich z zakresu wiedzy o Polsce oraz urządzenie wystaw ilustrujących polsko-francuskie stosunki naukowe, literackie i artystyczne²².

Warto zauważyć, że aktywność Biblioteki związana z działalnością odczytową i wydawniczą od 1926 roku była naprawdę imponująca²³. W latach 1926–1945 wygłoszono w sumie 188 odczytów, z których 108 zostało przedstawionych przez

¹⁸ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 96.

¹⁹ Akt poświęcenia gmachu Biblioteki Polskiej dostępny jest w publikacji F. Pułaskiego, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*, Paryż 1948, s. 96–97.

²⁰ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise...*, s.23.

²¹ ABPP, rps Akc. 6814 (F. Pułaski, „Poświęcenie przebudowy Biblioteki Polskiej w Paryżu”. Pełny tekst przemówienia F. Pułaskiego również dostępny w materiałach.

²² Akt zasadniczy z dnia 18 września 1891 r. (urzędowy akt zdawczy spisany w Paryżu 16 stycznia 1893 r.). Treść Układu z Towarzystwem Historyczno-Literackim w Paryżu dostępny jest w „Roczniku Akademii Umiejętności w Krakowie” 1891/1892, s. 126–133.

²³ Zob. M. Willaume, *Humaniści polscy nad Sekwaną...*, s. 152–158.; zob. także. M. Willaume, *Polska obecność w nauce i sztuce francuskiej w latach 1919–1939*, [w:] *Polska obecność w kulturze Francji*, red. nauk. W. Śladowski, Lublin 1991, s. 132–136.

prelegentów francuskich, a 80 przez polskich²⁴. Działalność odczytowa była szczególnie wzmoczona w latach 1939–1940, do momentu wkroczenia wojsk niemieckich do Paryża. Nowością odróżniającą omawiany okres od wcześniejszych lat działalności Biblioteki było to, że oprócz wykładów i odczytów wygłaszanych przez Polaków starano się również o wypowiedzi francuskich uczonych. Oczywiście, najcenniejsze wydawały się być wypowiedzi dotyczące Polski – tu warto wspomnieć, że Biblioteka dostarczała dokumentów potrzebnych do poszczególnych tematów odczytów. Trzeba też dodać, że w tamtym czasie placówka była znana w niektórych kręgach paryskiej inteligencji. Miała też wielu przyjaciół, na pomoc których zawsze mogła liczyć²⁵.

W konsekwencji przeprowadzonych prac Biblioteka Polska stała się jednym z największych w Paryżu instytutów naukowych należących do obcego państwa. Wyprecyzowanie i uzupełnienie zbiorów bibliotecznych nadało tej instytucji wartość naukową, która wiązała się z rzetelnym dokumentowaniem historii Polski. Muzeum Mickiewiczowskie i zbiory rękopiśmienne posiadały zasoby niewyczerpanych jeszcze źródeł historycznych. Fachowe ich uporządkowanie miało umożliwić w przyszłości naukowe wykorzystanie tych cennych dokumentów. Zbiory kartograficzne, wraz z bogatym działem graficznym, były doskonałą ilustracją historii związanej z terytorium Polski na przestrzeni dziejów. Dodatkowo założona w 1935 r. „uczelnia uniwersytecka” – Centre d’Etudes Polonaises de Paris (Centrum Studiów Polskich) – dawała szansę młodym uczonym francuskim na przybliżenie zagadnień związanych z Polską, jej historią i kulturą²⁶.

Wśród wielu aspektów działalności na uwagę zasługuje działalność wystawieniicza. Ekspozyty i dokumenty zgromadzone w Bibliotece Polskiej i Muzeum Adama Mickiewicza były eksponowane na wystawach urządzanych w budynku instytucji, jak również na terenie Francji i poza jej granicami. Warto dodać, że księżnica stanęła przed bardzo trudnym zadaniem. Poziom perfekcyjnie zorganizowanych wystaw w paryskich instytucjach naukowych i artystycznych, którym chciano dorównać, był bardzo wysoki. Co więcej, Biblioteka nie miała ani tak bogatych zbiorów, jak np. Biblioteka Narodowa, ani odpowiednio przygotowanych pomieszczeń wystawo-

²⁴ Były to odczyty z różnych dziedzin nauki: 13 z filozofii, po 2 z prawa i z ekonomii, 41 wykładów z historii Polski i 68 o Polsce współczesnej; były też odczyty z literatury polskiej (18), z dziejów emigracji we Francji (19), z historii powszechnej (8) i wreszcie z historii sztuki (17). Zob. także F. Pułaski, *Biblioteka Polska w Paryżu...*, s. 87; B. Jaczewski, *Biblioteka ośrodkiem kultury polskiej. Działalność odczytowa Biblioteki Polskiej i jej znaczenie dla upowszechniania spraw polskich we Francji*, [w:] D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 171–176.

²⁵ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise...*, s. 22–23.

²⁶ Losy Biblioteki Polskiej czasu okupacji niemieckiej 1940–1944 i możliwości wznowienia jej działalności. Przemówienie Franciszka Pułaskiego wygłoszone 29 listopada 1944 r. na pierwszym publicznym zebraniu Biblioteki Polskiej. Akc. 6814. Franciszek Pułaski. Dokumenty i korespondencja. Zob. także B. Jaczewski, *Rola Centrum Studiów Polskich (Centre d’Etudes Polonaises de Paris) w upowszechnianiu wiedzy o Polsce*, [w:] D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa...*, s. 178–184.

wych. Dobrym rozwiązaniem, które i dzisiaj może wzbudzać podziw, było dobieranie takich tematów, które wzbudzały w tamtym czasie duże zainteresowanie paryżan. Dodatkowo starano się jak najpełniej zilustrować poszczególne zagadnienia oraz przygotowywano katalogi, które zaopatrzone w reprodukcje ważniejszych dokumentów²⁷.

Z najznamienitszych przedsięwzięć warto wymienić, udostępnioną zwiedzającym w okresie od lipca do sierpnia 1937 r., wystawę *Chopin, George Sand et leurs Amis*, która była jednym z przejawów udziału Polski w wystawie paryskiej. Została ona zorganizowana pod patronatem prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego i prezydenta Republiki Francuskiej Alberta Lebruna przez Bibliotekę Polską, staraniem delegata PAU F. Pułaskiego, Leopolda Binnenthala i kustosa Czesława Chowańca. W pięciu salach zgromadzono ciekawą dokumentację ikonograficzną oraz szereg manuskryptów i pamiątek dotyczących Chopina, George Sand, Mickiewicza, Delacroix, Liszta i Balzaka. Wprawdzie oryginalnych eksponatów nie było zbyt wiele, ale wszystkie budziły ogromne zainteresowanie. Wśród nich znaleźć można było szopeniana krajowe zgromadzone przez Leopolda Binnenthala, uzupełnione zdobyczami kustosa, który ze skrytek rodzinnych Aurory Lauth-Sand wydobyl szereg bezcennych dokumentów. Wystawa ukazała z jednej strony życie dwóch bardzo ciekawych postaci, z drugiej powrót do sztuki i literatury romantyzmu²⁸. Inną znamienitą wystawą była ekspozycja *Sobieski, Roi de Pologne, d'après les Estampes de l'Epoque*. Została ona zorganizowana w związku z 250-leciem odsieczy wiedeńskiej i akademią urządzoną 12 grudnia 1933 r. przez BPP na tę cześć. Zwiedzający mieli możliwość podziwiania tych eksponatów Biblioteki Polskiej, Ossolineum i Muzeum Lubomirskich ze Lwowa, Muzeum Czartoryskich z Krakowa oraz Gabinetu Rycin Uniwersytetu Warszawskiego, które ilustrowały postać i czyny wojenne króla Polski. Wystawa była uzupełniona pokazem autografów królewskich oraz siedemnastoma oryginalnymi listami monarchów europejskich: papieża Innocentego XI, cesarza Leopolda I, Fryderyka Wilhelma elektora Brandenburskiego, Karola II angielskiego, Karola XI szwedzkiego. Były też listy Krystiana Duńskiego do Jana III Sobieskiego z okazji zwycięstwa nad Turkami. Został również wydany katalog będący przewodnikiem po wystawie i zawierający reprodukcje²⁹. Warto dodać, że na temat tych dwóch wystaw ukazało się w prasie polskiej i francuskiej kilkaset artykułów, co potwierdza wielkie zainteresowanie i podziw dla działalności BPP.

Na uwagę zasługuje również wystawa poświęcona udziałowi Kościuszki i Pułaskiego w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej

²⁷ F. Pułaski, *Biblioteka Polska w Paryżu...*, s. 90.

²⁸ S. Wasylewski, *6 Quai d'Orleans*. Wycinek prasowy. Tytuł prasowy nieznan. Dokument dostępny w archiwum BPP. Akc. 5757. Różne 1931–1949.

²⁹ ABPP, rps Akc. 5738 (Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej i Muzeum Adama Mickiewicza za czas od 15 maja 1933 do 3 maja 1934). Zob też. „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1933/1934, Kraków 1935, s. 57–58.

(*Portraits et Souvenirs du Général Thadée Kościuszko et du Général Casimir Pułaski*). Została zorganizowana pod patronatem marszałka Huberta Lyauteya w domu Washingtona. Również w tym przypadku został wydany dwujęzyczny katalog prezentujący najważniejsze eksponaty. Z kolei w 1932 r. zorganizowano w związku z uroczystościami szopenowskimi wystawę poświęconą wielkiemu polskiemu kompozytorowi. Umożliwiono tam podziwianie około 300 eksponatów ze zbiorów publicznych i prywatnych. Ta ekspozycja również została przedstawiona w poświęconym temu wydarzeniu katalogu³⁰.

Innym przykładem może być wystawa *Salle Polonaise à l'Exposition: Deux Siècles de Gloire Militaire. 1610–1814 (Musée des Arts Décoratifs)* – kwiecień–czerwiec r. 1935. Została zorganizowana przez Towarzystwo Historii Wojskowej La Sabretache. Biblioteka Polska, w specjalnym polskim dziale, przedstawiła udział Polaków w armiach francuskich w czasie Wielkiej Rewolucji i w epoce napoleońskiej. Eksponaty zostały dostarczone przez tak znamienite instytucje, jak BPP i Muzeum Adama Mickiewicza, Muzeum Armii w Paryżu, Muzeum Ordynacji Kasińskich, Muzeum Wojska, Bibliotekę Zamoyskich, ministra Stanisława Patka z Warszawy, Muzeum Czartoryskich z Krakowa, Towarzystwo Przyjaciół Nauk z Poznania. Również tutaj organizacji wystawy towarzyszyło wydanie katalogu.

Obok większych wystaw, które niejednokrotnie były opisywane w prasie francuskiej, organizowano mniejsze pokazy, które często miały zilustrować działalność odczytową biblioteki. Przykładem może być tutaj odczyt Jana Palewskiego dotyczący pracy Mikołaja Kopernika (1 marca 1933 r.). Odczyt był ilustrowany pokazem ikonografii i pierwszych wydań dzieł polskiego astronoma. Inna wystawa, *Polska na Bałtyku. Wiek XVI–XVIII*, została scharakteryzowana jako niewielka, bezpretensjonalna, raczej amatorska, gdzie brak wielkiej liczby eksponatów i wytwornych sal wynagrodzony był logicznym rozłożeniem treści. Składała się ona z następujących działów: walka o dostęp do Bałtyku, zakończona traktatem toruńskim w 1466 r.; zhołdowanie Prus Wschodnich w 1525 r.; początki floty polskiej na Bałtyku; projekty morskie Zygmunta Augusta; system kaperski za ostatniego Jagiellona i za Stefana Batorego i kilka innych³¹. Na tym przykładzie widać, że do prawidłowej organizacji wystaw przywiązywano dużą uwagę oraz starano się pokazać również eksponaty, które mogłyby uatrakcyjnić wystawę.

W latach 1931–1939 Biblioteka Polska wzięła udział w 38 ekspozycjach: 15 było zorganizowanych w lokalach ksiąźnicy, w 12 przypadkach Biblioteka uczestniczyła w wystawach organizowanych przez inne instytucje, było też 11 pokazów ilustru-

³⁰ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 90.

³¹ ABPP, rps Akc. 5717 List NN (pracownika Biblioteki Polskiej) do Zarządu Towarzystwa Nauki i Sztuki w Gdańsku z dnia 19 października 1931 r.).

jących odczyty gości³². Pełny spis wystaw zorganizowanych przez Bibliotekę oraz przy jej współudziale dostępny jest w publikacji Franciszka Pułaskiego pt. *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*.

Książnica była również instytucją, której liczne wydawnictwa źródłowe, monograficzne, historyczne, literackie i artystyczne zawierały dzieła wybitnych mężów stanu i uczonych francuskich. Nierzadko były w nich przedstawione prawa narodu polskiego oraz jego dorobek cywilizacyjny. W archiwum BPP zachował się „Memoriał” w sprawie pracy *Deutschland und Polen*. Dotyczył on dzieła zbiorowego, wydanego przez Alberta Brachmana (Monachium i Berlin 1933), i wymierzonego w polską politykę bałtycką. Warto dodać, że cytowane były tam słowa profesora Emila Bourgeois, który był jednym z autorów publikacji Biblioteki. Domagano się również, aby w rezultacie ataku historyków niemieckich na historyków polskich, i jak się okazało również francuskich, nie odpowiadać na dzieło niemieckie po polsku, ale zainteresować i pobudzić historyków francuskich do publicznej odpowiedzi po francusku. Odpowiedź ta miała być następnie wydrukowana w kolejnych tomach wydawnictwa *Problèmes politiques de la Pologne contemporaine*³³.

Działalność odczytowa przyciągała do budynku Biblioteki rzesze słuchaczy zainteresowanych tematami referatów, jak również głośnymi nazwiskami referentów. O powodzeniu spotkań może świadczyć fakt, że ich przewodniczącymi zostawali wybitni francuscy uczeni i mężowie stanu, którzy mieli możliwość wypowiedzenia swojej opinii na temat wybranego zagadnienia. Poglądy na tym forum wymieniali najwybitniejsi francuscy uczeni, członkowie Akademii i Instytutu Francji, profesorowie uniwersytetów. Wśród wielu osobistości, które odwiedziły Bibliotekę Polską znajdowali się prezydent Francji Alexandre Millerand, przewodniczący Izby Edward Herriot, marszałkowie Louis Hubert Gonzalve Lyautey i Franchet d'Espéray, kardynał Alfred Baudrillart, arcybiskup Beaussart, rektorzy Sébastien Charléty i Jean Calvet, prezes Akademii Francuskiej Pierre de Nolhac, sekretarz tejże Akademii André Bellesort, ambasadorzy Hector de Panafieu i Jules Laroche czy generał Maurice Gamelin³⁴. Ważnym wydaje się fakt, że spotkania stawały się wydarzeniami w życiu kulturalnym Paryża, mówiono o nich w kołach naukowych i towarzyskich oraz że ich znaczenie uwypuklała zarówno prasa krajowa, jak i zagraniczna.

³² F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 90. Zob. także B. Jaczewski, *Sprawa udostępniania zasobów Biblioteki Polskiej. Organizacja wystaw poświęconych kulturze polskiej* [w:] D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja...*, s. 176–178.

³³ ABPP, rps Akc. 5757 (Memoriał w sprawie dzieła „Deutschland und Polen”). Zob. także D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja...*, s. 172–173.

³⁴ ABPP rps Akc. 6814 (Losy Biblioteki Polskiej czasu okupacji niemieckiej 1940–1944 i możliwości wznowienia jej działalności. „Przemówienie Franciszka Pułaskiego wygłoszone 29 listopada 1944 r. na pierwszym publicznym zebraniu Biblioteki Polskiej”).

Warto też zaznaczyć, że poruszane w odczytach zagadnienia bardziej skomplikowane były elementem, który łączył specjalistów z różnych dziedzin. Irena Gałęzowska zauważyła, że konferencje i odczyty były zaszczytane obecnością wybitnych historyków i geografów francuskich. Organizowano więc serie odczytów dotyczących poszczególnych tematów: Śląska, Pomorza, krajów bałtyckich, Litwy czy problemu ekspansji niemieckiej. Dzięki temu powstała seria wydawnictw Biblioteki zatytułowana *Problèmes politiques de la Pologne contemporaine (Problemy polityczne współczesnej Polski)*. Wydano w ten sposób 5 tomów w tej serii: *La Pologne et la Baltique* (1931 r.), ten tom był rozdawany bezpłatnie przez urzędników Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ambasady RP, Polskiej Akademii Umiejętności i Instytutu Bałtyckiego. Stanowił podstawę do przeprowadzenia – przez senatora Witolda Kamienieckiego – cyklu wykładów na Uniwersytecie Lwowskim: *La Silésie Polonaise* (1932 r.), *La Poméranie Polonaise* (1932 r.) i jego suplementu z 1933 r. *Abrégé d'une bibliographie relative aux relations germano-polonaises; La Pologne et la Prusse Orientale* (1933 r.), *Les Marchés Occidentales de la Pologne*³⁵. II wojna światowa przerwała druk wykładów odnoszących się do ostatniego tematu, poświęconego stosunkom polsko-niemieckim, zawierających kilkadziesiąt rozpraw francuskich uczonych i polityków.

3 maja 1929 roku zapoczątkował nową epokę w dziejach Biblioteki w związku z otwarciem czytelni. Czytelnia była niedostępna dla czytelników podczas remontu³⁶. Tego samego dnia odbyło się odsłonięcie trzech tablic pamiątkowych. Na środkowej tablicy podano główne daty z dziejów Biblioteki, a na bocznych nazwiska osób zasłużonych³⁷. Podczas uroczystości miała również miejsce wystawa rękopisów Adama Mickiewicza, zorganizowana przez Muzeum, którego kustosz Bronisława Mońkiewicz przedstawiła publicznie napisany przez siebie przewodnik po zasobach tej placówki *Musée Adam Mickiewicz à Paris*³⁸. Publikacja była dedykowana pamięci Władysława Mickiewicza, który był fundatorem Muzeum. W uroczystości wzięło udział wielu znakomitych gości, w tym przedstawiciele rządu polskiego i francuskiego oraz Izby Ustawodawczych obu krajów. Polską Akademię Umiejętności reprezentowali: prezes Kazimierz Kostanecki oraz członkowie Ignacy Chrzanowski i Józef Kallenbach, Akademię Francuską – prezes Pierre de Nolhac i sekretarz stały René Doumic, Uniwersytet Paryski – rektor Sébastien Charléty, Instytut Katolicki – kardynał Alfred Baudrillart, Międzynarodowy Instytut Współpracy Umysłowej – Julien Luchaire. Przemówienia wygłosili: dyrektor Biblioteki Polskiej Franciszek Pułaski, francuski Minister Oświaty i prezes Akademii Francuskiej, Pierre de Nolhac³⁹.

³⁵ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise...*, s. 25–26. Również w ABPP rps Akc. 5738 (Wydawnictwo Biblioteki Polskiej).

³⁶ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise...*, s. 24.

³⁷ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 98.

³⁸ B. Mońkiewicz, *Musée Adam Mickiewicz à Paris*, Paryż 1929.

³⁹ F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 100.

W notatce z 4 maja 1930 r. sporządzonej przez Franciszka Pułaskiego⁴⁰ w celu przekazania informacji o działalności Biblioteki polskim gazetom codziennym, przedstawiona została aktywność kulturalna tej instytucji. Dokument dotyczył dorocznego trzeciomajowego posiedzenia w Bibliotece Polskiej, kiedy to po nabożeństwie w kościele polskim i przyjęciu w Ambasadzie urządzonej z okazji polskiego święta przez ambasadora Chłapowskiego miało miejsce wieczorem w salach Biblioteki Polskiej liczne zgromadzenie Polaków i francuskich przyjaciół Polski ze świata naukowego, literackiego i dyplomatycznego. Odbyło się posiedzenie, na którym Franciszek Pułaski, jako delegat MSZ i PAU, zdał relację z działalności Biblioteki Polskiej w drugim roku po jej reorganizacji. Wskazał elementy, które świadczyły o dużym rozwoju i aktywności naukowej biblioteki jako Stacji Polskiej Akademii Umiejętności. Uwagę skoncentrował na współpracy polsko-francuskiej, która uwidaczniała się w odczytach polskich i francuskich uczonych na tematy dotyczące Polski i wschodniej części Europy. Trzeba zaznaczyć, że przeważały odczyty francuskich uczonych, których zainteresowanie badawcze dotyczyło przede wszystkim kwestii bałtyckiej. Było to kilkanaście odczytów na ten temat, przedstawionych przez takich uczonych, jak: Georges Pagès, Georges Blondel, Charles Dupuis, André Tibal, Etienne Fournol, Henri Hauser, Jacques Ancel⁴¹.

Wypowiedzi te pojawiły się w publikacji wydanej pod redakcją prof. Emila Bourgeois⁴². Dobrym świadectwem współpracy polskich i francuskich badaczy jest list skierowany przez dyrektora Biblioteki do Ministra Handlu i Przemysłu Eugeniusza Kwiatkowskiego w sprawie uczonych francuskich zajmujących się sprawami bałtyckimi. Franciszek Pułaski prosił Ministra o finansowe wsparcie badań prowadzonych przez Pierre'a Charliat, który szczegółowo zajmował się zagadnieniami dotyczącymi floty polskiej. Dyrektor w piśmie zwrócił uwagę, że poszukiwania wymagały podróży Pierre'a Charliat do Brukseli, Brestu, La Rochelle, Hawru i Bordeaux. Badania te miały być przedstawione w publikacji o polskiej marynarce handlowej z XVI–XVIII w., po francusku i angielsku⁴³.

Polscy uczeni, którzy wygłosili odczyty w pierwszych latach po reorganizacji, to: Józefa Kallenbach, Stefan Czarnowski, Wacław Sobieski, Agustyn Jakubisiak, Oskar Halecki, Stanisław Krzeczkwicz, Tadeusz Grabowski⁴⁴.

W działalności kulturalnej i naukowej Biblioteki Polskiej w Paryżu uwidaczniają się również poszukiwania archiwalne, prowadzone przez coraz większą grupę francuskich

⁴⁰ ABPP, rps Akc. 5691 (F. Pułaski, *Notatka o dorocznym Zebraniu Biblioteki Polskiej w Paryżu. 3 maja 1930 r.*).

⁴¹ Zob. ABPP, rps Akc. 5738 (Spis odczytów wygłoszonych w Bibliotece Polskiej w Paryżu od 1839 do 1939). Zob. także F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 208–221.

⁴² *La Pologne et la Baltique*, Paris, 1931.

⁴³ ABPP, rps Akc. 5691 (List Franciszka Pułaskiego do Ministra Handlu i Przemysłu Kwiatkowskiego z dnia 26 marca 1930 r.).

⁴⁴ Zob. ABPP, rps Akc. 5738 (Spis odczytów wygłoszonych w Bibliotece Polskiej w Paryżu od 1839 do 1939 r.). Zob. także F. Pułaski, *Biblioteka Polska...*, s. 208–221.

czytelników, jak również polskich uczonych. Poszukiwania często kończyły się odkryciem cennych dokumentów dotyczących Polski. Warto zaznaczyć, że księżniczka poszerzała zakres swojej działalności podejmując prace nad gromadzeniem i publikacją tych źródeł historycznych dotyczących Polski, które przechowywane były w archiwach i bibliotekach w zachodniej Europie⁴⁵. Publikowane były w wielotomowym wydawnictwie zatytułowanym *Documents relatifs aux relations diplomatiques de la Pologne*. W dokumentach dostępnych w archiwum instytucji w tym czasie wymieniony jest między innymi opis Polski autorstwa angielskiego dyplomaty z 1598 r. (*A Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crowne*). W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że autorem dzieła był Krzysztof Perkins, który przebywał w Polsce w latach 1589–1598. Dokument dostępny w Brytyjskim Muzeum stanowił bogate kompendium wiedzy historycznej, geograficznej i statystycznej, dając wyrazisty obraz stosunków wewnętrznych, jakie panowały w Polsce XVI w.⁴⁶ Innym przykładem jest zbiór materiałów do ostatniej kampanii Kazimierza Pułaskiego w Ameryce w 1779 r. Jeszcze inną publikacją, w której miały być zgromadzone źródła historyczne do dziejów Polski, była praca poświęcona poselstwu d'Avaux do Polski z lat 1634–1636, które to poselstwo jak wiadomo miało przygotować zawiązanie aliansu zaczepno-odpornego między Francją a Polską i odegrało ważną rolę w trudnych rokowaniach, jakie prowadziła Polska ze Szwecją. Wydawnictwo to podzielono na dwie części. W pierwszej były instrukcje rządu francuskiego i raport d'Avaux za okres od 23 czerwca 1634 do 7 grudnia 1635. Druga część, obszerniejsza, zawierała między innymi: korespondencję d'Avaux z władzami polskimi i szwedzkimi w związku ze szturmdorfskimi rokowaniami pokojowymi, korespondencję d'Avaux z Władysławem IV i poszczególnymi dygnitarzami polskimi w sprawie aliansu pomiędzy Francją i Polską, korespondencję d'Avaux z baronem de Rorte, rezydentem francuskim w Brandenburskiej i Saksonii (wobec niezachowania się raportów oficjalnych d'Avaux z lipca i sierpnia 1635 r. korespondencja ta ukazuje działalność ambasadora francuskiego w tym okresie) czy bezpośrednią korespondencję dworów francuskiego i polskiego dotyczącą działalności d'Avaux w Polsce⁴⁷. Na uwagę w zakresie źródeł stosunków dyplomatycznych polsko-francuskich zasługuje również zbiór raportów ambasadora francuskiego w Turcji Olliera Nointel, dotyczących jego współpracy z posłem

⁴⁵ Zob. także D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska stacja naukowa...*, s. 168–169.

⁴⁶ Franciszek Pułaski podczas VII Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w 1933 r. wygłosił komunikat o publikacjach dokumentów dotyczących stosunków dyplomatycznych Polski, Francji i Anglii, przedstawiając tezę, że autorem wspomnianego tu opisu był Krzysztof Perkins. Współczesna historiografia pomija nazwisko Perkinsa jako autora owej relacji. Jest to spowodowane tym, że autor zakończył *Relację* na roku 1598, a Perkins był ostatni raz w Polsce w 1595 r. co w największym stopniu wyklucza go jako autora tego opisu. Do dnia dzisiejszego nie ma wśród historyków zgody co do tego, kto nim jest. Wysuwane są hipotezy dotyczące dwóch dyplomatów angielskich: sir Geoga Carewa i Williama Bruce'a. Problemem tym zajmował się E. A. Mierzwa, *Angielska relacja o Polsce z roku 1598*, „Annales UMCS”, Sectio F, t. 17, Lublin 1962.

⁴⁷ ABPP, rps Akc. 5757 (Dokument dotyczący publikacji BPP odnośnie wydawnictw Biblioteki).

polskim w Turcji Janem Enińskim (1677–1678) w rokowaniach pokojowych, prowadzonych między Polską a Turcją w owym czasie. Raporty te zaczerpnięte z archiwum francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych świadczą o bliskiej współpracy polsko-francuskiej w kwestii utrzymania pokoju we wschodniej Europie⁴⁸.

W omawianym okresie w siedzibie Biblioteki miały miejsce również zebrania Towarzystwa Wymiany Literacko-Artystycznej między Polską a Francją, zebrania dyskusyjne polskich studentów Szkoły Nauk Politycznych, studentów Polaków z Litwy Kowieńskiej, Towarzystwa Opieki Społeczno-Kulturalnej dla Wychodźstwa Polskiego we Francji, instruktorów dla szkół polskich we Francji czy Związku Obrońców Ojczyzny⁴⁹.

W styczniu 1930 r. w Bibliotece obradowała komisja, wybrana przez Union Académique Internationale, powstała w celu przygotowania – pod przewodnictwem ks. K. Michalskiego – wydania *Corpus philosophorum medii aevi*⁵⁰. Trzeba od razu zaznaczyć, że PAU jest członkiem założycielem istniejącej od 1921 r. Union Académique Internationale. W dokumentach Biblioteki zachowała się również korespondencja, która dotyczyła kwestii wstąpienia przedstawicieli Niemiec do tejże Unii. Polska Akademia Umiejętności stanęła na stanowisku, że przystąpienie Niemiec do Unii było wykluczone. W szczególności przeciwstawiono się temu, aby do przedstawicieli niemieckich kierować specjalne zaproszenie. Tłumaczono to brakiem takiej praktyki wcześniej⁵¹.

W „Memoriale w sprawie prac Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu” dotyczącym przygotowania do druku materiałów odnoszących się do dyplomatycznych stosunków polsko-francuskich zwrócono uwagę na historyczne aspekty sojuszu obu krajów. Brano pod uwagę publikację źródeł odnoszących się do stosunków polsko-francuskich XVII w. (wiek XVI był już opracowany). Planowano wydawnictwo zawierające akta odnoszące się do rozejmu szturmdorfskiego z 1635 r. Korzystne dla Polski warunki tego rozejmu uzyskane przez Francję wywołały żywy odruch sympatii w Polsce. Podstawą tej publikacji miały być depeze posła francuskiego d’Avaux i innych współczesnych mu wysłanników francuskich, a opracowania całości podjął się Franciszek Pułaski. Innym wydawnictwem obejmującym obszerniejsze i szersze ramy chronologiczne miała być publikacja korespondencji dyplomatycznej z lat 1655–1665 posła francuskiego de Lumbresa i jego towarzyszy. Ze względu na ogromne znaczenie mediacji francuskiej poprzedzającej pokój oliwski miał ten dokument dostarczyć niezwykle ciekawych materiałów związanych z kwestią pruską i Pomorzem polskim w XVII w.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Sprawozdanie z czynności i wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności od czerwca 1929 do czerwca 1930. „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1929/1930, Kraków 1931, s. 55.

⁵⁰ Zob. M. Willaume, *Udział Polski w pracach Union Académique Internationale (1919–1939)*, „Annales UMCS”, Sectio F, 1994, t. 15, s. 369–385.

⁵¹ ABPP, rps Akc. 5753 (List Sekretarza Generalnego PAU do F. Pułaskiego z dn. 10 maja 1932 r.).

Odpowiedzialnym za przygotowanie tej publikacji został Czesław Chowaniec. Ostatnim wreszcie dokumentem z tego zakresu miała być kontynuacja wydawnictwa K. Waliszewskiego, obejmująca korespondencję posłów francuskich z czasów Jana III – od okresu po odsieczy wiedeńskiej aż do śmierci polskiego króla⁵².

Publikacją ważną dla badaczy spuścizny wielkiego polskiego poety Adama Mickiewicza wydaje się również być *Katalog rękopisów Muzeum Mickiewicza* opracowany przez Adama Lewaka⁵³.

Na podstawie listu adresowanego do Sekretarza Generalnego PAU prof. Stanisława Kutrzeby możemy wnioskować, że reorganizacja Biblioteki była również związana z porządkowaniem i katalogowaniem rękopisów znajdujących się w archiwum Biblioteki. Do tych czynności w styczniu 1931 r. został zaangażowany dr Czesław Chowaniec, który w okresie sprawozdawczym zajął się rzeczowym uporządkowaniem zbiorów. Warto dodać, że w ten sposób oddano do naukowego użytku zbiór materiałów do dziejów XVI–XVIII w., kolekcję autografów królewskich i innych (ok. 80 tomów), odpisy z archiwów francuskich, angielskich i włoskich powstałe w wyniku starań Wielkiej Emigracji, zbiór materiałów do dziejów Legionów, Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa i powstań⁵⁴.

Duże znaczenie dla działalności Stacji Naukowej miały prowadzone w okresie 1926–1931 prace zmierzające do uporządkowania zbiorów kartograficznych, rycin, onet, medali, rękopisów oraz innych zbiorów archiwalnych zgromadzonych w księżnicy. Również lata 1932–1933 były okresem ożywionej działalności kulturalnej Biblioteki. Kustosze Czesław Chowaniec, Irena Gałęzowska, Wanda Borkowska przygotowali do druku, pod kierunkiem dyrektora, szczegółowy katalog rękopisów Biblioteki. Część pierwsza zawierała rękopisy od XVI do XVIII wieku, wpisy historyczne dokonane przez Polaków z Wielkiej Emigracji, materiały do słownika biograficznego, rękopisy treści literackiej i nauk ścisłych. Przystąpiono również do opracowania drugiej części, zawierającej archiwa emigracyjne i rękopisy odnoszące się do czasów porobiorczych⁵⁵. Duże znaczenie dla organizacji działalności informacyjnej Biblioteki miały starania, których głównym celem było włączenie Biblioteki Polskiej do listy paryskich księżnic specjalnych związanych z Biblioteką Narodową obowiązkiem wymiany książek. Ważna wydaje się także zgoda na włączenie kart katalogowych do katalogu alfabetycznego Biblioteki Narodowej tych dokumentów, które

⁵² ABPP, rps Akc. (F. Pułaski, „Memorjał w sprawie prac Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w 1931 r. nad przygotowaniem do druku materiałów do stosunków dyplomatycznych polsko-francuskich z dnia 19 stycznia 1931 r.”).

⁵³ A. Lewak, *Catalogue des Manuscrits du Musée Adam Mickiewicz à Paris, avec une préface de François Pułaski*, Cracovie 1931.

⁵⁴ ABPP, rps Akc. 5717 (Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu za czas od 4 maja 1930 r. do 3 maja 1931 r. wysłanym przez Franciszka Pułaskiego do Sekretarza Generalnego PAU Stanisława Kutrzeby 11 maja 1931 r). Zob. też „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1930/1931, Kraków 1932, s. 34.

⁵⁵ Szerzej na ten temat pisał B. Jaczewski w pracy *Polska stacja naukowa w Paryżu...* w rozdziale poświęconym reorganizacji i rozwojowi Biblioteki Polskiej, s. 162–170.

były w posiadaniu tylko BPP⁵⁶. W jednym ze sprawozdań z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu odnoszącym się do omawianego okresu czytamy, że w tamtym czasie Biblioteka Polska nawiązywała i utrzymywała ściślejsze stosunki z takimi instytucjami, jak: Biblioteka Narodowa w Paryżu, Instytut Studiów Słowiańskich w Paryżu, Katedra Języka Polskiego na Uniwersytecie w Lille i Lyonie oraz Stacją Naukową PAU w Rzymie. Warto dodać, że dzięki otrzymanemu zasiłkowi od Ministerstwa Spraw Zagranicznych Biblioteka rozesała wszystkie swoje dotychczasowe wydawnictwa do 218 bibliotek i innych instytucji w Europie i Ameryce⁵⁷.

W „Memorandum o pracach naukowo-propagandowych Biblioteki Polskiej w Paryżu w 1934 r.” Franciszek Pułaski przedstawił Ministerstwu Spraw Zagranicznych program prac popularyzatorskich i propagandowych na rok 1934. Były to:

- określenie sytuacji Polski w zbliżającym się gospodarczym i politycznym kryzysie światowym,
- wykazanie błędów wschodnioeuropejskiej polityki francuskiej, którą jak podkreślono zawsze cechowały połowiczność, brak konsekwencji i niestałość. Chciano wykazać fatalne skutki tych błędów dla Francji i jej sojuszników,
- praca nad stworzeniem ośrodka zainteresowania Polską w młodym pokoleniu uczonych francuskich⁵⁸.

Oddziaływanie Biblioteki Polskiej na zewnątrz miało być skupione, jak to było dotychczas, na odczytach, wystawach, wydawnictwach oraz wykładach. W dokumencie przedstawiono następujący porządek działalności odczytowej:

1. *Seria pierwsza miała obejmować sześć odczytów na temat polsko-francuskich stosunków politycznych, obejmujących okres od połowy XVII do połowy XVIII w. Głównym celem było ukazanie chwiejności polityki francuskiej wobec Polski (analogia do 1934 r.) i wskazanie przykładu Jana III Sobieskiego, który należał do zdecydowanych frankofilów (wychowany we Francji, ożeniony z Francuzką i szukający sojuszu z Francją). Ekspozowano przy tym przykład polskiego króla, który zmuszony był zerwać sojusz z Wersalem i dopomógł Habsburgom (wiekowemu wrogowi Francji) pod Wiedniem w 1683 r.*

2. Druga seria, obejmująca osiem odczytów, miała dotyczyć problemu dostępu Polski do morza.

3. Trzecia seria, obejmująca luźne odczyty finansowane ze środków własnych Biblioteki lub z różnych funduszy, miała dotyczyć tematów związanych z Hoene-Wrońskim (dla filozofów, matematyków, mesjanistów), Marią Krysińską, poetką polsko-francuską (dla sfer literackich i zrzeszeń kobiecych), Ludwikiem de Pléto

⁵⁶ Więcej na temat organizacji informacji o zbiorach BPP można znaleźć w pracy M. Willaume, *Humaniści polscy...*, s. 158–159.

⁵⁷ ABPP, rps Akc. 5738 (Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej i Muzeum Mickiewicza w Paryżu od 15 maja 1932 do 15 maja 1933 r.).

⁵⁸ ABPP, rps Akc. 6813/II (F. Pułaski: Memorandum o pracach naukowo-propagandowych Biblioteki Polskiej w Paryżu w 1934 r. złożone Ministerstwu Spraw Zagranicznych za pośrednictwem Ambasady RP w Paryżu 19 XII 1933 r.).

w 200-lecie jego śmierci pod Gdańskiem (sfery dyplomatyczne, wojenne i rojalistyczne), *Pana Tadeusza A. Mickiewicza* w stulecie pierwszego wydania⁵⁹.

W tym samym czasie ukazał się także „Memoriał w sprawie obchodu 200-letniej rocznicy oblężenia Gdańska i śmierci hr. De Plélo”. Chodziło o rocznicę przybycia do Gdańska króla Stanisława Leszczyńskiego, który pod naciskiem kontrkandydata Augusta III zmuszony był szukać schronienia w Gdańsku. W związku z tym Gdańsk pozostawał przez kilka miesięcy oblężony przez wojska rosyjskie. Z wydarzeniem tym łączyła się rocznica bohaterskiej śmierci hr. De Plélo w dniu 23 maja 1734 r. pod Latarnią (Wisłoujściem), w trakcie próby odsieczy dla Gdańska i oblężonego w nim króla Stanisława Leszczyńskiego. Zdawano sobie sprawę, że te dwie rocznice w aktualnym momencie politycznym mogły odegrać bardzo ważną rolę, dlatego też chciano im nadać specjalny, uroczysty charakter. Uroczystości miały za zadanie przypomnieć o wierności dawnego Gdańska wobec Polski i jego gotowości do ponoszenia jak najdalej idących ofiar dla utrzymania związku z Polską. Ponadto była to świetna okazja dla podkreślenia dawnych więzów przyjaźni polsko-francuskiej i zorganizowania we Francji lokalnych uroczystości, które przyczyniłyby się do podniesienia nastrojów propolskich w społeczeństwie francuskim⁶⁰.

W dokumencie odnoszącym się do odczytów seryjnych, organizowanych w Bibliotece Polskiej w Paryżu w roku 1935, została przedstawiona sytuacja nawiązująca do naprężonych we wcześniejszych miesiącach stosunków między Polską a Francją. Autor zwrócił uwagę, że ksiąźnica była w tym czasie instytucją, która mogła odegrać ogromną rolę w próbie ponownego zbliżenia obu państw. Jako ośrodek, z którego płynęłaby bezstronna i spokojna informacja o Polsce, mogła być miejscem, gdzie dokonywałaby się nieoficjalna wymiana myśli na tematy odnoszące się do obu narodów. Ważną inicjatywą w tym kierunku miały być tzw. odczyty seryjne. Głównym celem było zorganizowanie cyklu wystąpień dla Francuzów na tematy dotyczące stosunków polsko-francuskich. Zdawano sobie sprawę, że dobrze dobrane zagadnienie mogło zainteresować francuskie koła intelektualne, które już wcześniej ukazały swoją wrażliwość na tematy historyczne. Ważny wydawał się również efekt propagandowy, który polegał na znalezieniu w historii obu krajów momentów i sytuacji nadających się do podkreślenia ze względu na swoją aktualność. Tematem odczytów miało być ukazanie stosunków politycznych polsko-francuskich w wiekach XVI–XVII, przy czym ważne było to, że miały być organizowane polskimi i francuskimi siłami. Temat miał obejmować pewną zwartą całość związków przedrewolucyjnej Francji z Polską przedrozbiorową, w czasie, gdy oba państwa miały możliwość swobodnego kierowania własnymi losami. Zadaniem wykładawców było wykazanie, w jaki sposób z biegiem wieków uzewnętrzniła się

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ ABPP, rps Akc. 6813/II (Memoriał w sprawie obchodu 200-letniej rocznicy oblężenia Gdańska i śmierci hr. de Plélo).

konieczność kooperacji politycznej między Polską a Francją. Organizacja odczytów polegać miała na rozdzielaniu poszczególnych tematów na przemian między historyków polskich i francuskich⁶¹. W treści dokumentu *Uwagi w sprawie odczytów „Polska a Francja”* czytamy, że odczyty te podzielono na grupy: historyczną, kulturalną i ekonomiczno-społeczną. Wskazywano, że projekt miał nie tylko charakter informacyjny, tak jak to miało miejsce w cyklach bałtyckim i śląskim, ale dyskusyjny, którego głównym celem było ukazanie poglądów i opinii zarówno prelegentów francuskich, jak i polskich. Wynikiem takiej systematyzacji miało być ukazanie zagadnienia z dwóch punktów widzenia⁶². Elementem uzupełniającym i wzbogacającym miały być wystawy organizowane z okazji wygłaszania poszczególnych odczytów⁶³.

W korespondencji z 29 XII 1937 r. skierowanej do Ministra Spraw Zagranicznych poruszona została sprawa tzw. odczytów kolonialnych. Miały one za zadanie ukazanie społeczeństwu francuskiemu, w sposób naukowy, polskiego potencjału kolonizacyjnego i siły emigracyjnej. Odczyty miały być zorganizowane w gmachu Biblioteki Polskiej w Paryżu. W liście ujawniono tytuły wykładów i nazwiska ich prelegentów⁶⁴.

Ciekawie prezentował się pomysł zorganizowania konferencji na temat polskiego kolonializmu. W archiwum BPP zachowała się również odręcznie napisana notatka o Krzysztofie Arciszewskim, sporządzona przez dra Bolesława Olszewicza – kustosa Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Arciszewski (1592–1656) został scharakteryzowany jako:

„Najwybitniejszy Polak, który działał w obcych, odległych krajach. Ze względu na jego udział w podboju Brazylii przez Holendrów należy mu się miejsce w historii kolonialnej, w dziejach opanowywania kontynentów zamorskich przez kraje europejskie. Wśród polskich konkwistadorów zajmuje on miejsce naczelne. Przedstawiając jego życie i działalność należy pamiętać, że był on nie tylko wybitnym wojskowym, lecz również miłośnikiem nauki, autorem zachowanego tylko we fragmencie pamiętnika z czasów podróży do Ameryki oraz planów twierdz brazylijskich [...]”⁶⁵.

⁶¹ ABPP, rps Akc. 6813/II (Memoriał w sprawie odczytów seryjnych w Bibliotece Polskiej 1935 r.).

⁶² Więcej na temat organizacji odczytów w BPP można znaleźć w pracach: M. Willaume, *Humanisci polscy na Sekwaną...*, s. 152–158 oraz B. Jaczewski, *Działalność odczytowa Biblioteki Polskiej i jej znaczenie dla upowszechniania spraw polskich we Francji*, [w:] D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa...*, s. 171–176.

⁶³ ABPP, rps Akc. 5757 (Uwagi w sprawie odczytów „Polska a Francja”).

⁶⁴ ABPP, rps Akc. 5757 (List adresowany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Wydział Prasy i Propagandy) (niepodpisany) z dnia 29 XII 1937 r. w sprawie projektu Odczytów Kolonialnych).

⁶⁵ ABPP, rps Akc. 5757 (Notatka o Krzysztofie Arciszewskim dotycząca odczytów kolonialnych sporządzona przez Bolesława Olszewicza).

Dostępne jest także pismo Jana Dębskiego, Dyrektora Biura Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej, z dnia 11 marca 1938 r., skierowane do Franciszka Pułaskiego. Nadawca powołuje się tutaj na przeprowadzone wcześniej rozmowy w sprawie organizacji odczytów na tematy surowcowe i emigracyjne w Bibliotece Polskiej w Paryżu oraz informuje o zgromadzonych materiałach dotyczących tych zagadnień. W korespondencji wymienione są również tematy poszczególnych odczytów: 1. Potrzeby surowcowe Polski i obrona kraju; 2. Przeludnienie Polski i wypływające z tego stanu rzeczy konieczności; 3. Udział Polski w gospodarzej eksploatacji Afryki murzyńskiej (Afrique Noire) – referat dyskusyjny; 4. Polacy jako eksploratorzy i badacze krajów kolonialnych; 5. Problem emigracji żydowskiej z Polski⁶⁶.

Warto dodać, że w archiwum BPP zachował się również szczegółowy projekt konferencji („Projet d'une Série de conférences sur le problème de la colonisation en Pologne”) wraz z tytułami referatów, datą obrad (15 listopada 1938 – 28 luty 1939 r.), informacją o przewodniczącym (Minister Kolonizacji), nota o publikacji pokonferencyjnej oraz budżecie całego przedsięwzięcia⁶⁷.

Rozbudowa Biblioteki oraz znaczące rozszerzenie działalności naukowej, kulturalnej i odczytowej doprowadziło do utworzenia Centrum Studiów Polskich (*Centre d'Etudes Polonaises*), którego głównym celem było kształcenie młodzieży francuskiej w dziedzinie wiedzy na temat Polski i jej spraw. W pierwszym okresie działalności skupiono się po pierwsze na wykładach z kultury i cywilizacji polskiej (pracami kierował wybitny tłumacz i erudyta Paul Cazin), po drugie na wiedzy o Polsce współczesnej (pracami kierował prof. Henri de Montfort). W 1937 r. uzupełniono cykl edukacji o historię wojskowości polskiej, a wykłady prowadził gen. Louis Faury, zajmujący wcześniej stanowisko dyrektora Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie⁶⁸.

Centrum Studiów Polskich, wspierające się stuletnią chlubną tradycją Biblioteki Polskiej oraz autorytetem naukowym PAU, rozszerzało w omawianym okresie swoje wpływy zarówno na francuski świat naukowy, jak również na sfery parlamentarne i urzędowe. Franciszek Pułaski zauważył, iż było to we Francji tym łatwiejsze, „że zwyczajem ustalonym w tym kraju mężowie stanu opierać się zwykli na autorytecie nauki i literatury i czynnie w tych dziedzinach starają się występować”⁶⁹.

Warto zaznaczyć, że Centrum Studiów Polskich kształcić miało – mając na uwadze polską rację stanu – specjalistów z zakresu cywilizacji, historii, wojskowości i literatury polskiej. Nie bez znaczenia wydaje się również fakt, że studenci

⁶⁶ ABPP, rps Akc. 5757 (Korespondencja Jana Dębskiego Dyrektora Biura Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej do Franciszka Pułaskiego. Z dnia 11 marca 1938 r.).

⁶⁷ ABPP, rps Akc. 5757 (Projet d'une série de conférences sur le problème de la colonisation en Pologne).

⁶⁸ I. Gałęzowska, *Bibliothèque Polonaise...*, s. 30–31.

⁶⁹ ABPP, rps Akc. 6813/II (Memorandum o Bibliotece Polskiej w Paryżu z roku 1939).

podróżowali do Polski w celu prowadzenia prac badawczych. F. Pułaski słusznie zauważył, że ci absolwenci mieli zasiąść w przyszłości w parlamencie i we władzach wojskowych, pracować w administracji oraz stać się rzeczoznawcami i rzecznikami spraw polskich. W nich to polskie przedstawicielstwo miało znaleźć odpowiednio przygotowanych partnerów, z którymi można by było się porozumieć łatwiej niż dotychczas. Korzyści stąd wynikające wydawały się jasne i oczywiste. Autorytet BPP przenikał do szerszych warstw publiczności. Odczyty, wystawy, zebrania urządzane w Bibliotece Polskiej miały swoją renomę w Paryżu. Były szeroko omawiane w prasie, stanowiły ewenement w życiu kulturalnym stolicy Francji. Rząd francuski doceniał znaczenie Biblioteki Polskiej. Naczelnny wódz gen. Gustaw Gamelin chętnie patronował katedrze dziejów wojskowości polskiej. Dodatkowo nakazał rozesłać wydawnictwa księżnicy do wszystkich bibliotek i klubów wojskowych. Minister Oświaty, przez swego stałego delegata przy polskim Centrum, dwukrotnie do 1939 r. składał podziękowania w imieniu Rządu Francuskiego za stworzenie w Paryżu placówki przekazującej wiedzę o Polsce. Warto wspomnieć, że Międzynarodowy Instytut Współpracy Umysłowej w rozważaniach nad sposobami ożywienia stosunków intelektualnych między poszczególnymi krajami zwrócił szczególną uwagę na Bibliotekę Polską w Paryżu, a przygotowana przez ten Instytut wizytacja 17 przedstawicieli wielu państw zakończyła się wyrażeniem uznania dla Biblioteki Polskiej i uznaniem jej działalności za godną naśladowania⁷⁰.

Wśród wielu wykładów dla słuchaczy Centrum były między innymi wystąpienia na temat historii i literatury polskiej. Lektorat języka polskiego prowadzony był przez Antoniego Chmurskiego. Warto wspomnieć, że swoje odczyty wykładowcy Centre d'Etudes Polonaises prezentowali również na prowincji. Przykładem mogą tutaj być odczyty gen. Faury w Angers, Bordeaux, Lyonie, Nicei i Toulouse. Przedstawione sprawy polskie spotkały się z dużym zainteresowaniem francuskich kół uniwersyteckich, wojskowych i intelektualnych⁷¹. Wśród wydawnictw Centrum Studiów Polskich warto wspomnieć o pracach takich osobistości, jak Claude Backvis, Henri de Montfort i Paul Cazin⁷². Dyрекcję tej instytucji tworzyli: Delegat Polskiej Akademii i dwóch delegatów Ministerstwa Oświaty polskiego i francu-

---

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Setne Sprawozdanie Roczne z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu za czas od dn. 3 maja 1938 do 3 maja 1939 r. Dokument dostępny w BPP. Akc. 5735. Dokumentacja biblioteczna, druki i maszynopisy, katalogi wystaw. Zob. też „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1938/1939, Kraków 1945, s. 55–57.

⁷² C. Backvis, *Un grand Poète Polonais du XVIII siècle, Stanislas Trembecki*, Paris 1937; H. de Montfort, *Dantzig, port de Pologne, dans le passé et dans le présent*, Paris, 1939; P. Cazin, *Le prince-Evêque de Varmie, Ignace Krasicki, 1735–1801*, Paris 1940; P. Cazin, *Les Renaissances de la Pologne*, Paris 1946.

skiego, a Radę Nadzorczą stanowiło osiemnastu wybitnych uczonych francuskich oraz członków PAU⁷³.

W korespondencji z 28 grudnia 1937 roku przesłanej Kapitulie Krzyża Niepodległości w sprawie odznaczenia dla Biblioteki Franciszek Pułaski pisał:

„Pomiędzy dzisiejszym szczęściem Niepodległości, a mocą trwania we wierze w jej realizację, przez Bibliotekę Polską ujawnioną, w okresie gdy wszystkie potęgi świata temu przeczyły, istnieje tak bliska łączność i tak bliski sukcesyjny obowiązek, że właśnie z poczucia tego obowiązku nie tyle, jako dzisiejszy kierownik tej instytucji, ale jako rzecznik tych już zamkniętych, ale jakże wymownych głosów, które z tego miejsca wołały o niepodległość, mam zaszczyt złożyć Dostojnemu Komitetowi Krzyża Niepodległości wniosek, aby obdarzył w tym jubileuszowym dla Biblioteki Polskiej roku tem zaszczytnym odznaczeniem tę instytucję, o której bez przesady można powiedzieć, że spełniła na przełomie dziejów wobec swego narodu podobną rolę jaką wobec ludzkości spełnił św. Jan Chrzciciel, bo ona też chrzczyła nowe pokolenia znakiem wiary w przyszłą Niepodległość, aby jej stały godnymi, gdy nadejdzie jej Wskrzesiciel”⁷⁴.

Wśród kulturalnych, naukowych i popularyzatorskich projektów BPP na uwagę zasługują również inne inicjatywy, które ukazują aktywność pracowników Biblioteki. Uporządkowali i zgromadzili oni w jeden osobny dział wszystkie druki ulotne, wydane we Francji w okresie od r. 1830 do r. 1939. Ponad 30 000 ulotek, afiszy i drobnych broszur w układzie chronologicznym zostało ułożonych według porządku rzeczowego, który uformowano z dubletów, grupując ten materiał według poszczególnych instytucji, towarzystw i osób. W dokumentach wspomina się również o pewnej liczbie dubletów oddanych do dyspozycji Delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na Francję w celu zasilenia księgozbioru bibliotek ośmiu polskich lektoratów funkcjonujących na terenie Republiki Francuskiej. Za pośrednictwem Biura Wymiany Uniwersyteckiej i Biura Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw rozesłano publikacje Biblioteki Polskiej do wszystkich większych bibliotek publicznych i uniwersyteckich świata⁷⁵.

W omawianym okresie ksiąźnica była gospodarzem wielu uroczystości i przyjęć. Wymienię choćby bankiet i przyjęcie dla francuskich intelektualistów, zorganizowane 21 maja 1938 r. z okazji pobytu Stanisława Kutrzeby, Sekretarza Generalnego PAU i posiedzenia Rady Nadzorczej Centrum Studiów Polskich. W trakcie tej uroczystości Paul Cazin wygłosił krótki odczyt o Norwidzie,

⁷³ Szerzej na temat powstania i działalności Centrum Studiów Polskich w Paryżu pisali: B. Jaczewski, *Polska Stacja Naukowa...*, s. 178–184; M. Willaume, *Humanieści polscy nad Sekwaną...*, s. 161–177 oraz *Polska obecność w kulturze Francji...*, s. 135–139.

⁷⁴ ABPP, rps Akc. 6813/II (List do Kapituły Krzyża Niepodległości z dnia 28 grudnia 1937 r. List od F. Pułaskiego).

⁷⁵ ABPP, rps Akc. 5735 (Setne Sprawozdanie Roczne z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu za czas od dn. 3 maja 1938 do 3 maja 1939 r.).

a Joseph Prard odczytał swój przekład Norwidowskiego *Fortepianu Chopina* i fragmenty z *Promethidiona*⁷⁶.

9 października 1938 r. odbyła się w BPP, pod patronatem ambasadora Józefa Łukasiewicza, akademii odnosząca się do przyłączenia ziemi cieszyńskiej do Rzeczypospolitej Polskiej. Ambasador Łukasiewicz wygłosił przemówienie na temat sytuacji politycznej Polski. W trakcie uroczystości F. Pułaski mówił o dziejach Śląska Cieszyńskiego, a Prezes Związku Stowarzyszeń Polskich we Francji L. Regamey w zamykającym akademie przemówieniu podkreślił stanowisko emigracji polskiej we Francji wobec odzyskania Zaolzia⁷⁷. Warto dodać, że przyłączenie do Polski Zaolzia zostało przez Francuzów przyjęte zimno i spowodowało kryzys w polsko-francuskich kontaktach kulturalnych i naukowych⁷⁸.

23 marca 1939 r. odbył się wieczór poetycki Jana Lechońa⁷⁹, którego twórczość prezentował Ludwik Morstin, a 24 marca świętowano stulecie otwarcia Biblioteki Polskiej⁸⁰.

W omawianym okresie przygotowano oraz wydano także istotne dla nauki publikacje. Projekty te to między innymi przygotowanie indeksu nazwisk, geograficznego i rzeczowego, do pierwszego tomu *Katalogu Rękopisów Biblioteki Polskiej* (opracowany przez Cz. Chowańca)⁸¹; wydanie pierwszego tomu serii *Documents relatifs aux rapports diplomatiques entre la France et la Pologne*, zawierającego materiały na temat misji Claude'a de Mesmes d'Avaux w Polsce w latach 1634–1636, w opracowaniu F. Pułaskiego i W. Tomkiewicza. Na uwagę zasługuje także wydanie, pod redakcją Jana Żarnowskiego, czterech zeszytów I tomu rocznika historycznego *La France et la Pologne dans leurs relations artistiques*⁸². Zawierał on studia autorstwa P. Francastela, P. Boyé, T. Mańkowskiego, J. Żarnowskiego, a także dwie monografie: *Monuments élevés en France à la gloire de Jean Sobieski* (P. Vitry)

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska stacja naukowa...*, s. 198–199.

⁷⁹ Jan Lechoń (1899–1956) poeta, publicysta, krytyk literacki i teatralny. Jeden z współtwórców i czołowych przedstawicieli „Skamandra”, członek Zarządu (Komitetu) pierwszego plenarnego zjazdu Związku Zawodowego Literatów Polskich w Warszawie, sekretarz Polskiego Klubu Literackiego. W 1925 r. otrzymał nagrodę Polskiego Tow. Wydawców Książek za twórczość poetycką. Autor zbiorów poezji m.in. *Karmazynowy poemat* (1920), *Srebrne Czarne* (1924) oraz *Lutnia po Bekwarku* (1942). W okresie 1931–1940 pełnił obowiązki attaché kulturalnego Ambasady RP w Paryżu do spraw propagandy kulturalnej. (J. Stradecki, *Lechoń Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 600–603).

⁸⁰ ABPP, rps Akc. 5735 (Setne Sprawozdanie Roczne z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu za czas od dn. 3 maja 1938 do 3 maja 1939 r.). Zob. też „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1938/1939, Kraków 1945, s. 53.

⁸¹ Zob. także D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska stacja naukowa...*, s. 198.

⁸² ABPP, rps Akc. 5735 (Setne Sprawozdanie Roczne z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu za czas od dn. 3 maja 1938 do 3 maja 1939 r.). Zob. też „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności” 1938/1939, Kraków 1945, s. 54–55.

i *Jan Ziarnko, peintre-graveur polonais et son activité à Paris au premier quart du XIII siècle* (S. Sawicka)⁸³.

W związku z setną rocznicą otwarcia BPP Franciszek Pułaski planował uroczyste uczczenie tego wydarzenia – zarówno ze względu na pamięć o założycielach, jak również z pewnych względów propagandowych. Zwrócono uwagę na to, że mogła to być świetna okazja do przeprowadzenia polsko-francuskich przedsięwzięć. Wielkie znaczenie miały tutaj dwie daty: 24 listopada 1938 r. – stulecie podpisania Aktu Fundacyjnego i 24 marca 1939 r. – stulecie otwarcia Biblioteki. Planowano również sporządzenie tablicy pamiątkowej, medalu czy reprodukcji tablicy pamiątkowej jako plakietki, wydanie książki pamiątkowej oraz broszury propagandowej⁸⁴.

W trakcie setnego, dorocznego zebrania BPP F. Pułaski w swoim przemówieniu zwrócił uwagę na zachowanie przez Polską Akademię Umiejętności kierownictwa nad Biblioteką Polską. PAU zostało przez niego przedstawione jako najwyższa instytucja naukowa, zapewniająca nie tylko pełną kompetencję, ale też gwarantująca obiektywizm naukowy. Ułożony został także program działalności Biblioteki, a jednym z głównych celów było udokumentowanie dziejów i teraźniejszości Polski, naukowe uzasadnienie polskiej polityki zagranicznej i wewnętrznej oraz zawiązanie i pogłębianie stosunków naukowych, literackich i artystycznych między Polską a zachodnią Europą. Innym, równie ważnym celem było rozszerzanie przez wydawnictwa naukowe wiedzy o polsko-francuskich stosunkach politycznych i kulturalnych⁸⁵. Środkami urzeczywistnienia tych celów był księgozbiór zawierający dokumentację zagraniczną o Polsce dawnej i współczesnej, odnoszący się do dziejów politycznych i gospodarczych, prawodawstwa, języka, literatury i sztuki. Prowadzona nadal działalność odczytowa i wystawowa ilustrować miała ważniejsze momenty z historii Polski, problemy dotyczące współczesności oraz polskiej kultury. Działalność wydawnicza polegać miała na opracowaniu dokumentów źródłowych i monografii, a także opracowaniu publikacji dotyczących problemów polityki bieżącej. Mowa jest tutaj również o działalności w Paryżu takiej uczelni na poziomie uniwersyteckim, która miała za zadanie specjalizowanie się w problematyce polskiej i kształcenie w tym zakresie francuskiej młodzieży⁸⁶.

W 1939 r. zbiory Biblioteki Polskiej składały się z następujących działów: druków, obejmujący kolekcję książek, czasopism i druków ulotnych emigracyjnych; rękopisów; rycin; archiwum fotograficznego; kartograficznego; numizmatycznego; archiwum Centrum Studiów Polskich oraz depozytów⁸⁷. W. Rolbiecki słusznie

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ ABPP, rps Akc. 6813/II (Uwagi nad stuleciem Biblioteki Polskiej w Paryżu z 1938 r.).

⁸⁵ ABPP, rps Akc. 6813 (Przemówienie F. Pułaskiego 3 maja 1939 r. na setnym dorocznym zebraniu Biblioteki Polskiej w Paryżu). Dokument dostępny w archiwum BPP. Akc. 6813. Wspomnienia o Bibliotece Polskiej w Paryżu.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ ABPP, rps Akc. 5738 (Informacja kustosa (Cz. Chowańca) o porządku Biblioteki Polskiej z dn. 29 września 1939 r.).

zwraca uwagę, że Biblioteka była w tym czasie największym na obczyźnie ośrodkiem naukowym i dokumentacyjnym spraw polskich i jedną z największych w Paryżu bibliotek specjalistycznych oraz centrum popularyzatorskim nauki i polityki polskiej⁸⁸.

Po emigracji Rządu Polskiego do Francji pomieszczenia biurowe Biblioteki oraz jej pracownicy trafili do – nowo powołanego przez ambasadę, a później zatwierdzonego przez ustanowiony w Paryżu rząd – Biura Pomocy Polskim Ofiarom Wojny, którego kierownictwo zostało powierzone dyrektorowi biblioteki. Była to instytucja, która do czasu stworzenia Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji miała za zadanie opiekować się jeńcami wojennymi⁸⁹. Trzeba również zaznaczyć, że rola Biblioteki znacznie wzrosła z powodu zniszczenia przez najeźdźców zbiorów księżnic na terenie Polski. Pojawiły się również nowe zadania polegające między innymi na dostarczaniu materiałów dla prasy polskiej, francuskiej i angielskiej oraz – co stanowiło chyba najważniejsze zadanie – na wykorzystaniu zbiorów Biblioteki i jej dobrych stosunków z wieloma instytucjami w celu uzasadnienia praw polskich, a także obrony postulatów naszego kraju na przyszłej konferencji pokojowej, która miała ustanowić nowy porządek w Europie⁹⁰.

Książnica podjęła również prace bibliograficzne. Były wśród nich: opracowanie w układzie rzeczowym katalogu druków o Polsce (również w języku francuskim), opracowanie kartkowego katalogu w układzie alfabetycznym i rzeczowym, obejmującego oprócz publikacji samoistnych wydawniczo również artykuły w wydawnictwach ciągłych odnoszące się do Polski, Europy Środkowej i ukazały się od momentu wybuchu wojny. Opublikowano także spis bibliograficzny dzieł i rozpraw odnoszących się do sprawy polskiej na paryskim kongresie pokojowym w r. 1919. Założono również archiwum wycinków prasowych z wydawnictw angielskich, francuskich, włoskich, niemieckich, rosyjskich, które były powiązane tematycznie z Polską. Stworzono również możliwość korzystania przez Biuro Celów Wojny z bogatej pracowni kartograficznej – 800 map oraz 232 wydawnictw statystycznych. Działalność odczytowa skupiła się w tym czasie na tematyce związanej z ekspansją niemiecką we wschodniej Europie i jej skutkami dla państw zachodnich. W opracowaniu znajdowała się seria odczytów dotycząca polskich Kresów Wschodnich. Na uwagę zasługuje wydanie francuskiego tłumaczenia *Promethidiona* Cypriana Norwida⁹¹. Ważnym aspektem działalności BPP było także założenie dwutygodnika „La Voix de Varsovie”, którego redaktorem naczelnym został prof. Oskar Halecki. Było to czasopismo umożliwiające wypowiedanie się w obronie polskiej sprawy zarówno polskim, jak i francuskim uczonym, literatom i politykom. Zaczęto wydawać kwartalnik filozoficzny „La pensée antitotalitaire” pod kierownictwem ks. dra

⁸⁸ D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska stacja naukowa...*, s. 198.

⁸⁹ ABPP, rps Akc. 5757 (Sprawozdanie F. Pułaskiego z działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu od 3 maja 1939 do 3 maja 1940 przedstawione na Dorocznym Zebraniu Biblioteki Polskiej 3 maja 1940).

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

Augustyna Jakubisiaka, wspólnie z gronem współpracowników francuskich i polskich. Przedstawiano w nim wyniki badań dotyczące teorii nazizmu i rasizmu z filozoficznego punktu widzenia⁹².

Biblioteka nie zrezygnowała w tym okresie z uzupełniania swojego księgozbioru o wydawnictwa odnoszące się do Polski i wydanych od momentu wybuchu wojny. W tym celu zorganizowano w Genewie biuro zakupów przy pośrednictwie Biblioteki Ligii Narodów oraz księgarni Navillea, z którą zawarto umowę, na mocy której księgarnia sprowadzała z Niemiec druki zamawiane przez BPP⁹³.

Klęska Francji w 1940 roku i okupacja Paryża wiązały się bezpośrednio z represjami, którym poddana została Biblioteka Polska. Dokonano ewakuacji znacznej części zbiorów rękami oddanych sprawie pracowników Biblioteki⁹⁴, a ona sama została zajęta przez gestapo. Niemcy skonfiskowali i wywieźli do Berlina kilkadziesiąt tysięcy woluminów, a sam budynek przy ulicy Quai d'Orléans został przebudowany na propagandową niemiecką szkołę w Paryżu. Warto zaznaczyć, że Biblioteka Polska była jedyną we Francji instytucją typu publicznego, która została poddana świadomemu niszczeniu i likwidacji ze strony okupanta.

Burzliwa historia BPP wywarła wpływ na kierunki jej przyszłej działalności. Instytucja ta od początku swojego funkcjonowania przyjęła za cel misję szerzenia polskości, dostarczania argumentów dla obrony sprawy polskiej oraz ochrony dóbr polskiego dziedzictwa kulturalnego. Dzisiaj jest to placówka będąca przede wszystkim ośrodkiem dokumentacyjnym i naukowym, z którego korzystają zarówno Polacy, jak i cudzoziemcy.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ ABPP, rps Akc. 6813/II (Memorandum Biblioteki Polskiej w Paryżu o przystosowaniu jej do potrzeb obecnych – 22 II 1940 r). Szerzej na ten temat pisał W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa...*, s. 197–202.

⁹⁴ Zob. także D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska stacja naukowa...*, s. 202–205.